

نخستین خبر از فلکه آب

دی‌ماه سال ۱۳۱۱ نیز خبر ادامه تسطیح خیابان طهران و فلکه جنوبی داده می‌شود. عملیات تسطیح و بازگشایی خیابان در اسفند ۱۳۱۱ به پایان خودنزدیک می‌شود. فروردین سال ۱۳۱۲ روزنامه اطلاعات در بخش اخبار مشهد، چنین می‌نویسند: «خیابان طهران و خیابان طوس به جدیت هرچه تمام‌تر از طرف

بلدیه در شرف اتمام است». روزنامه‌آزادی در شهریور ۱۳۱۲ زمانی که امیرنصرت خواجه‌نوری کفیل بلدیه است، خبرهای خوبی درباره خیابان تازه‌ساز می‌دهد: «عملیات تسطیح و تراز و سنگریزی و ساختمان خیابان طهران از کنار جاده شوسه تا اول نهر آب گل خطمی که منتهی به خیابان سپه می‌شود، با سرعت شروع [شده است]

و قریبا(به‌زودی) خاتمه پیدا می‌کند». مهر ۱۳۱۲ نخستین خبر ساخت فلکه آب هم در روزنامه‌ها به چاپ می‌رسد ونخستین نامی که برآن گذارده می‌شود، فردوسی است: «در وسط خیابان طهران، محل قبرستان عیدگاه، میدان وسیعی به قطر ۱۲۰ متر به نام میدان فردوسی ایجاد گردیده است. وسط میدان، حوض وسیع بزرگی طبق نقشه از طرف اداره بلدیه ساخته شده که پس از آب شدن حوض و گل‌کاری میدان، خیلی بر زیبایی و قشنگی میدان و خیابان طهران خواهد افزود». بماند این میدان که اکنون نام «بیت‌المقدس» را بر پیشانی خود دارد، چه تاریخی را پشت‌سر گذاشته است. میدان فردوسی میان مردم به «فلکه آب، هم شهرت دارد.

توسعه خیابان تهران در دهه ۵۰ قرن گذشته

درباره تاریخ ایجاد نخستین خیابانی که در مشهد بانام امام رضا (ع) تابلوخورد و خاطره ساز شد

سلام به آقا از اول «تهران»

یکی از نخستین عکس های باقیمانده از خیابان تهران دهه ۲۰ قرن ۱۴ خورشیدی

سیده‌نعمه زینبی! شهرت خیابان امام‌رضا^(ع) از خیابان ارگ که روزگاری پاتوق همه اهل مشهدبوددیگر خیابان‌های قدیمی شهر بیشتر است و شاید به نظر برسد قدمت آن‌هم‌بیشتر از دیگر خیابان‌های شهر است، اما تاریخ شکل‌گیری خیابان امام‌رضا^(ع) در شهر امام‌هشتم^(ع)، ما را می‌برد به نخستین طرح‌های توسعه‌ای حرم که کلنگ آغاز آن حدود سال‌های ۱۳۱۰ خورشیدی زده شده است. آن زمان طرح خیابان‌های مشهد را به وزارت داخله در تهران می‌فرستادند و موافقت مرکز را برای اجرایی کردن آن می‌گرفتند تا خیابان‌کشی‌های نوین مشهد را آغاز کنند. قصه خیابان تهران(امام‌رضا^(ع)) از همین‌جا آغاز می‌شود، گذرگاهی که نخستین تلاقی چشم‌های عاشقان حضرت با انحنای لطیف و طلایی گنبد حرم مطهر است و همین چشم‌انداز هم آن را به یکی از خیابان‌های مشهور ایران و همچنین یکی از نمادهای شهری مشهد پس از بارگاه ملکوتی ثامن‌الحجج^(ع) تبدیل کرده است. این خیابان پیش از انقلاب، ابتدا نام «تهران»، سپس «فردوسی» و پس از آن، نام مبارک «امام‌رضا^(ع)» را بر تابلوهای افراشته‌اش می‌بیند. به بهانه سالروز آغاز حرکت حضرت رضا^(ع) از مدینه به مرو، به‌سراغ نخستین و بنام‌ترین نماد شهری که اکنون با نام آن حضرت در مشهد چشم‌نوازی می‌کند، رفته‌ایم و از گذشته آن گفته‌ایم.

فلکه جنوبی؛ آغازی بر خیابان تهران

در شروع قرن چهاردهم، مشهد فقط یک خیابان داشت که در عهد صفوی پا گرفته بود و سالیان سال تنها گذرگاه شهری این بلاد محسوب می‌شد. نقشه سال ۱۳۰۰ شهر مشهد در کتاب «تاریخ مشهدالرضا»ی احمد ماهوان، این موضوع را تأیید می‌کند. ارگ، دومین خیابان این شهر زائرپذیر بود که در سال ۱۳۰۹ افتتاح شد و به جمع سواره‌روهای مشهد پیوست. نخستین تخریب‌های بافت قدیمی شهر از همین زمان کلید خورد. در این سال‌ها افتتاح و تسطیح و سنگ‌ریزی خیابان اتصال(احتمالا خیابان خسروی بوده)، خیابان جم، امتداد خیابان پهلوی از ارگ تا دروازه، ساخت دو میدان در بالاخیابان و پایین‌خیابان، ساختن در و سردر باغ ملی و چند بنای ریزودرشت دیگر هم در فهرست پروژه‌های عمرانی بلدیه قرار دارد. اما آنچه از این فهرست(که هادی، رئیس بلدیه شهر مشهد، در روزنامه‌ها به چاپ رسانده) با موضوع ما مرتبط است، تسطیح و سنگ‌ریزی فلکه شمالی و شروع به افتتاح فلکه جنوبی است که آغازی بر سرنوشت خیابان طبرسی و خیابان تهران است. درواقع ایجاد فلکه، راه را بر ساخت این خیابان باز می‌کند. فلکه شمالی که خیابان طبرسی در امتداد آن قرار می‌گیرد، در سال ۱۳۰۸ ساخته می‌شود و شهریور ۱۳۰۹ فلکه جنوبی که خیابان امام‌رضا^(ع) از آن امتداد می‌یابد، شروع می‌شود. در گزارش بلدیه، مصوبات انجمن بلدی که نخستین دوره خودش را پشت‌سر می‌گذارد، نیز آمده است. چگونگی خرید اراضی و پرداخت به مالکان خیابان فلکه و دادن زمین به اشخاصی که املاک آن‌ها در مسیر ساخت این پروژه از بین می‌رود، نیز جزئی از آن‌هاست. خرداد سال ۱۳۱۰ نخستین‌بار نام خیابان «طهران» در جراید آن زمان پدیدار می‌شود. روزنامه‌اطلاعات در این‌باره خبر می‌دهد: «ساختمان‌های فلکه جنوبی نیز شروع گردیده است و به‌طوری‌که درنظر گرفته شد، خیابانی به نام خیابان طهران افتتاح خواهد شد». ساخت خیابان‌های شهر و فلکه، آن‌قدر مهم است که اخبار آن در کوتاه‌ترین زمان در جراید به‌روزرسانی می‌شود. خبر بعدی را هم روزنامه‌اطلاعات در خرداد به چاپ می‌رساند: «ساختمان خیابان و میدانهایی معروف فلکه، ادامه دارد و قبرستان سابق را مبدل به باغی نموده و به‌طرز جالب‌توجهی مشغول ساختمان آن هستند». این خیابان در مرز بین محله سراب و عیدگاه کشیده می‌شود و منظور از آرامستانی که در خبر به آن اشاره شده است، قبرستان عیدگاه است که با ظهور فلکه و خیابان تهران، سرنوشت خودش هم به مرگ پیوند می‌خورد.

۴ خبر افتتاح در آذر ۱۳۱۲

دو ماه بعد، بالاخره انتظارها برای افتتاح این خیابان به‌سر می‌رسد. در مراسم بازگشایی، فرمانده لشکر، کفیل ایالت(استاندار)، اعضای انجمن بلدیه و بسیاری از مسئولان و روزنامه‌نگاران حضور دارند. آن‌ها ساعت ۴ عصر روز دوشنبه برای شرکت در مراسم افتتاحیه، در ساختمانی در ابتدای خیابان تهران دورهم جمع می‌شوند و روپان آغازبه‌کار آن را برش می‌زنند. روزنامه‌آزادی که مسئول آن نیز جزو میهمانان برنامه است،

امتداد خیابان تهران در اخبار و نقشه‌ها

کار خیابان تهران اینجا به پایان نمی‌رسد، زیرا باید آن را ادامه دهند تا به خارج از شهر برود و به مسیر تازه تهران-مشهد متصل شود. به همین دلیل تسطیح امتداد قسمت جنوبی خیابان فلکه در سال ۱۳۱۳ قسمتی از عملیات اجرایی شهرداری است و همچنین خبر نصب ۱۰۰ نیمکت در باغ ملی و میدان ارگ و فلکه فردوسی

مهندسی بهزاد در خیابان تهران

ساخت خیابان فلکه جنوبی به همین راحتی نیست و چندین‌بار برای آن نقشه می‌کشند، ولی هیچ‌کدام از نقشه‌ها نظر مسئولان امر را جلب نمی‌کند. سال ۱۳۱۰ آقای طاهرزاده‌بهزاد که آن زمان رفت‌وآمدش برای ساخت مقبره فردوسی و بیمارستان شاه‌رضا(امام‌رضای فعلی) به مشهد زیاد بود، به فریاد این گذرگاه هم می‌رسد. روزنامه‌ها می‌نویسند: «نقشه ترسیمی آقای طاهرزاده‌بهزاد تمام نواقص را رفع [کرد] و نقشه مزبور مورد توجه و تصویب ایالت قرار گرفت. دستور ترسیم نقشه بر روی زمین و شروع به عملیات، داده شده است».

خیابان امام‌رضا^(ع) طرح خاص خود را دارد که احتمالا مدیون مهندسی بهزاد است. احمد ماهوان، نویسنده کتاب «تاریخ مشهدالرضا»، در این‌باره می‌گوید: «زمانی که قرار شد این خیابان ساخته شود، باتوجه‌به اقلیم پربرف و باران آن زمان، پیش‌بینی می‌شد درصورت بارش شدید باران و جاری شدن سیل، این سیلاب به‌سمت حرم برود. مهندسان با این پیش‌بینی از فلکه آب تا حرم و همچنین در قطعه اول خیابان تهران، سربالایی نامحسوسی ایجاد کردند. سال ۱۳۲۹ سیلی در مشهد آمد که بسیاری از خانه‌ها را خراب کرد اما فقط تا فلکه حضرت آمد و برگشت، موضوعی که عوام [درباره‌اش] می‌گفتند سیل به امام‌رضا^(ع) سلام داد و رفت. موضوع دیگری که در ساخت این خیابان مورد توجه قرار گرفته، این است که وقتی از این محدوده به‌سوی امام‌هشتم^(ع) سلام بدهید، می‌بینید که گلدسته‌های بارگاه رضوی در طرفین گنبد هستند، درحالی‌که گلدسته‌ها در طرفین گنبد ساخته نشده‌اند».

درباره خیابان تهران می‌نویسد:

«خیابان طهران از حیث آبادی و زیبایی و سرعت عمران، اول خیابان مشهد است. این ادعا در طول زمان همچنان به قوت خود باقی است. آن خیابان نوساز اکنون جای خودش را چنان میان زائران و مجاوران حضرت رضا^(ع) باز کرده است که غیرمشهدی‌ها هرجایی از شهر را که نشناسند، مسیر این خیابان را خوب بلدند.

را به مردم می‌دهند. تیرماه ۱۳۱۳ وقتی که نزدیک به هزار نفر در طرح‌های عمرانی شهرداری مشغول به‌کار هستند، جراید می‌نویسند: «خیابان، قریب(نزدیک) به اتمام است، طول این قسمت، بیش از ۱۵۰۰ متر و عرض دوازده تا چهارده متر است».

در نقشه سال ۱۳۲۰، خیابان تهران تا حدود فلکه برق امتداد دارد و خیابان بهار و دانش، آن را به خیابان ارگ متصل می‌کند. خیابان نخریسی نیز در سوی دیگر این فلکه(که آن زمان نام‌رودکی را بر خود

خیابان تهران به‌طرف فلکه‌ضد/ سال ۱۳۳۵

نمایی از خیابان تهران / دوره پهلوی اول / عکاس: حسن پیرا

نمای از خیابان امام رضا(ع) / اوایل دهه ۵۰ قرن ۱۳ خورشیدی

۶ آخرین گسترش خیابان تهران

اتفاقات بعدی این خیابان در دهه ۵۰ می‌افتد. میدان دیگری دور حرم کشیده می‌شود که باعث تخریب‌های زیادی در اطراف آن می‌شود و بسیاری از بازاری‌ها و کسبه قدیمی مشهد و بازاررضا^(ع) آن را به‌خوبی به یاد می‌آورند. بخش ابتدایی خیابان تهران در این گسترش محو می‌شود و فلکه آب به نزدیک‌ترین فاصله خود از حرم می‌رسد و طرح ساخت بازاررضا^(ع) ریخته می‌شود. این تغییرات را باید از زبان عبدالعظیم ولیان که پیش از انقلاب، تولیت آستان قدس رضوی را برعهده داشت، بشنویم. او در خودنگاشته‌ای که از خود به‌جای گذاشته است، درباره طرحی که آن را «نوسازی اطراف حرم، نامیده است، می‌گوید: «از اول اردیبهشت‌ماه سال ۲۵۳۴ شاهنشاهی(سال ۱۳۵۴ خورشیدی) طرح نوسازی و بهسازی و توسعه اطراف حرم مطهر و فلکه اطراف به مرحله اجرا درآمد. با خودیاری مردم، ساختمان‌های زائد و فرسوده ویران شد و فلکه جدیدی به شعاع ۳۰متر از رأس گنبد حرم مطهر ایجاد گردید.

خیابان تهران دهه ۵۰ قرن ۱۴ خورشیدی

منبع:

اخبار خراسان در دوره رضاشاه پهلوی (جلد اول تا هفتم)، اثر سیدمهدی سید قطبی، تاریخ مشهد قدیم، تألیف احمد ماهوان، تاریخ معاصر مشهد، نوشته یوسف متولی‌حقیقی، مصاحبه احمدماهوان با شهرآرامحله منطقه ۷ و ۸ و اسناد کتابخانه ملی ایران